

Spuścizna Jana Helika w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Śląskiej

W 2012 roku zbiory Biblioteki Śląskiej powiększyły się o niezwykle interesującą i cenną spuściznę Jana Helika (1939–2011) – bibliofila, miłośnika i popularyzatora dziejów Śląska. Przekazana kolekcja obejmuje materiały ikonograficzne (fotografie) i rękopiśmienne, wśród których znajduje się wiele oryginalnych dokumentów, ciekawa korespondencja, a także liczne biogramy, wspomnienia oraz opracowania wybranych zagadnień historycznych. Część z nich została już wykorzystana w publikacjach naukowych, inne wciąż czekają na swoich badaczy.

Na pierwszy plan w obszernej spuściźnie Helika wysuwa się zbiór związany z osobą Władysława Bortha (1892–1968) – prawnika, działacza plebiscytowego, zwierzchnika sądów polowych w okresie III powstania śląskiego. Znali się osobiście – Borth zapraszany był przez Helika do Lipin, gdzie wygłaszał prelekcje w założonym przez niego Kole Miłośników Historii Śląska¹. Podczas tych wystąpień wracał pamięcią do wydarzeń znanych mu z autopsji, w których czynnie uczestniczył jako jeden z najaktywniejszych działaczy tamtego okresu. Świadectwa Bortha zachowały się w maszynopisach (z odręcznymi poprawkami autora), skatalogowanych w Bibliotece Śląskiej pod sygnaturami R 5353 III–R 5354 III. Zawierają one teksty dotyczące zjawisk i wydarzeń, jakie miały miejsce na Śląsku w latach dwudziestych ubiegłego stulecia: *Naczelna Rada Ludowa na Górnym Śląsku. Wspomnienie, Urywki z przemówienia na wiecu plebiscytowym w Królewskiej Hucie (Chorzowie) w dniu 17 XI 1920, Propaganda plebiscytowa na Górnym Śląsku w latach 1921 do 1922, Księża*

¹ E. Brzozowski, *Jan Helik*, [w:] *Świętochłowickie pamiątki pióra*, red. E. Brzozowski, S. Wajda, Świętochłowice 1994, s. 139.

śląscy w plebiscycie, Jak został zajęty Chorzów podczas Trzeciego Powstania. Do pierwszego z wymienionych egzemplarzy dołączone zostały opinie Pawła Kempki i Emanuela Krzoski (z 1959 roku), potwierdzające prawdziwość przedstawionych przez Bortha faktów i rekomendujące tekst do druku. Praca faktycznie została opublikowana, jednakże dopiero w 1980 roku, już po śmierci autora². Drukiem ukazały się również artykuły Bortha, rozproszone w wydawnictwach podejmujących tematykę plebiscytu i powstań na Śląsku³.

Kolejne rękopisy, skatalogowane pod sygnaturami R 5355 IV – R 5359 III, to materiały odnoszące się już bezpośrednio do Władysława Bortha, głównie jego dokumenty osobiste, nominacje i zaświadczenia oraz korespondencja. Pierwszym z nich jest odpis *Życiorysu* Bortha z 1965 roku, sporządzony już po jego śmierci (o czym świadczy adnotacja: „Zmarł 25 listopada 1968 r. w szpitalu w Zabrze”). Prezentuje on jego drogę zawodową i rozmaite obszary działalności społecznej. Wypunktowane tu aktywności Bortha znalazły swe odzwierciedlenie w zgromadzonych w dalszej części rękopisu dokumentach z lat 1911–1957. Najstarsze z nich to świadectwa szkolne (1911, 1913) oraz świadectwo dojrzałości (1913), wystawione w C.k. Gimnazjum Wyższym w Wadowicach i opatrzone pieczęcią szkoły oraz podpisem dyrektora Jana Dorozińskiego. Placówka ta nosi obecnie nazwę I Liceum Ogólnokształcącego im. Michała Wadowity, a jej najwybitniejszym wychowankiem jest Karol Wojtyła – św. Jan Paweł II. Następnym dokumentem związanym z edukacją Władysława Bortha jest karta legitymacyjna słuchacza Wydziału Prawa i Administracji C.k. Uniwersytetu Jagiellońskiego

² O trudnościach związanych z wydaniem książki pisze: W. Lesiuk, *Wstęp*, [w:] W. Borth, *Naczelna Rada Ludowa na Górnym Śląsku. Wspomnienia*, do druku przygotował, wstępem i przypisami opatrzył W. Lesiuk, Opole 1980, s. 7–11.

³ Zob. m.in.: W. Borth, *Polska mowa plebiscytowa*, [w:] *Z walk o niepodległość na Górnym Śląsku. Plebiscyt i Powstanie w Król. Hucie, Królewska Huta* 1928, s. 20–27; W. Borth, *Zajęcie Chorzowa (Królewskiej Huty) podczas trzeciego powstania*, [w:] *Pamiętniki powstańców śląskich*, t. II, red. F. Szymiczek, R. Hajduk, Katowice 1961, s. 26–31.

w Krakowie. Została ona wystawiona 3 października 1916 roku, widnieje na niej odręczny podpis jej właściciela oraz pieczęć: „Kwestura C.K. Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”.

Kolejne materiały związane są z działalnością Bortha w okresie plebiscytowym. Przybył on na Śląsk w 1920 roku, dwa lata po ukończeniu studiów, mając już za sobą pracę jako kierownik Referatu Opieki Gospodarki Wojennej w starostwie w Nowym Targu, aplikanturę w Sądzie Grodzkim w Nowym Targu, aplikanturę w Sądzie Okręgowym we Włocławku oraz stanowisko sędziego śledczego w Kutnie i podprokuratora przy Sądzie Okręgowym w Ostrowie Wielkopolskim. Zadaniem Bortha było wspieranie działalności Polskiego Komisariatu Plebiscytowego w zakresie propagandy – poprzez organizację wieców nakłaniać miał ludność do głosowania w plebiscycie za przynależnością do państwa polskiego. W zbiorze rękopiśmiennym zachowała się legitymacja, wystawiona w Bytomiu 12 kwietnia 1920 roku i opatrzona odręcznym podpisem Wojciecha Korfantego oraz pieczęcią: „Polski Komisariat Plebiscytowy dla Górnego Śląska”. Dokument ten upoważniał Bortha do otrzymania w Warszawie informacji na temat organizacji Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, co miało pomóc w pracach przy tworzeniu analogicznej jednostki w przyszłym województwie śląskim. Dodajmy, że od marca 1921 roku Borth pełnił funkcję naczelnika Wydziału Socjalnego, Pracy i Opieki Społecznej PKPleb. Inną legitymacją z tego okresu jest poświadczenie dla Bortha jako pracownika Wydziału Oświatowego PKPleb, który udaje się do powiatu królewskohuckiego w celu objęcia pracy oświatowej w tamtym regionie. Ten dokument, wystawiony w Bytomiu 16 września 1920 roku i opatrzony pieczęcią: „Polski Komisariat Plebiscytowy dla Górnego Śląska, Wydział Oświatowy”, podpisał Maksymilian Hasiński, zwierzchnik Wydziału, kierownik uniwersytetów ludowych na obszarze plebiscytowym, a w późniejszym okresie naczelnik Wydziału w Kuratorium Okręgu Szkolnego Śląskiego w Katowicach. Z 1920 roku pochodzi też paszport Władysława Bortha z licznymi pieczęciami granicznymi, m.in. z Sosnowca, Szopienic i Oświęcimia.

W okresie III powstania śląskiego, a więc od maja do lipca 1921 roku, Borth pełnił funkcję szefa powstańczych sądów polowych Grupy „Wschód”. Zachował się wniosek w tej sprawie, skierowany do Naczelnej Komendy Wojsk Powstańczych 20 maja (widnieje na nim podpis szefa sztabu: „Borelowski” – właśc. Michał Grażyński). Dzień później przekazano Borthowi oficjalną nominację z pieczęcią: „Naczelna władza na Górnym Śląsku” i podpisami: Wojciecha Korfantego, Józefa Rymera, Józefa Biniszkiewicza, Józefa Grzegorzka i Franciszka Biasa⁴. Przetrwiała też legitymacja z tamtego okresu, z wklejoną fotografią młodego Bortha, pieczęciami: „Dowództwo Grupy Wschodniej” i podpisem dowódcy: Hanke (właśc. Karol Grzesik). Poświadczeniem służby Bortha na stanowisku szefa Sądu Polowego jest również pismo z 15 lipca 1921 roku z podpisem Romana Konkiewicza, kierownika Biura Prezydialnego Naczelnej Władzy na Górnym Śląsku. Z tych czasów pochodzą też przepustki graniczne dla Bortha jako członka Naczelnej Władzy na Górnym Śląsku oraz wizytówki: „Dr Władysław Borth. Szef Sekcji Pracy i Opieki Społecznej i kierownik kursów administracyjnych Polskiego Komisarjatu Plebiscytowego na Górnym Śląsku”, „Major Dr Władysław Borth. Szef Biura Prezydialnego Naczelnej Władzy na Górnym Śląsku” oraz „Major Dr Władysław Borth. Szef Sądu Polowego Wojsk Powstańczych na Górnym Śląsku”.

Niestety, Helik nie dysponował materiałami odnoszącymi się do losów Bortha w okresie II wojny światowej. W paź-

⁴ Nominacja ta została wypisana na papierze z nadrukiem: „Naczelna władza cywilna na Górnym Śląsku”, w którym wyraz „cywilna” został przekreślony przez Wojciecha Korfantego. Władysław Borth wspominał: „Tu wypada zaznaczyć, iż z kraju nadeszły dla Naczelnej Władzy gotowe druki firmowe, przy czym każdy arkusz zaopatrzony był u góry w napis: Naczelna Władza Cywilna na Górnym Śląsku. Gdy je zobaczył Korfanty, nie mógł opanować oburzenia i kazał wykreślić dodatek «Cywilna». W moich papierach do dziś zachowało się kilka skierowanych do mnie pism z podpisem Korfantego i Komitetu Wykonawczego, wypisanych na wspomnianych drukach, na których Korfanty wykreślił to zawężające określenie” (W. Borth, *Naczelna Rada Ludowa na Górnym Śląsku. Wspomnienia*, do druku przygotował, wstępem i przypisami opatrzył W. Lesiuk, Opole 1980, s. 41).

dzienniku 1939 roku były działacz plebiscytowy wraz z żoną i trojgiem dzieci został aresztowany przez hitlerowców. Rodzinę osadzono w obozie koncentracyjnym w Cerekwicy koło Jarocina. Wskutek tortur Władysław Borth doznał porażenia nerwu lewej nogi, a jego 3-letni syn zmarł. Pod koniec wojny podjął pracę jako kierownik Związku Ziemniaczanego przy Starostwie w Rzeszowie, a następnie zajął się organizacją i kierownictwem Wydziału Wyżywienia, Rolnictwa i Reform Rolnych w tymże Starostwie (fakty te dokumentuje pismo z 24 stycznia 1945 roku z podpisem Antoniego Bomby, Przewodniczącego Powiatowej Rady Narodowej w Rzeszowie). W 1945 roku wrócił do Chorzowa, gdzie przez prawie dwadzieścia lat prowadził kancelarię adwokacką (zachowały się: zaświadczenie o zarejestrowaniu się Bortha w Okręgowej Radzie Adwokackiej w marcu 1945 roku oraz legitymacja wystawiona przez Radę Adwokacką w Stalino-grodzie 1 marca 1956 roku) i angażował się w działania różnych stowarzyszeń, co dokumentują legitymacje członkowskie Polskiego Związku Zachodniego (1945), Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (1950), Towarzystwa Wiedzy Powszechnej (ok. 1951) i Stowarzyszenia Miłośników Historii Chorzowa. Zachowała się część powojennej korespondencji Władysława Bortha: kopie maszynowe jego pism do różnych adresatów (m.in. do Sądu Powiatowego w Chorzowie, Stowarzyszenia „PAX” i Śląskiego Instytutu Naukowego) oraz kierowane do niego listy i zaproszenia (na zebrania, odczyty oraz różne uroczystości). Zbiór materiałów dotyczących chorzowskiego prawnika zamykają: „Odpis skrócony aktu zgonu” z 1976 roku (Borth zmarł 25 listopada 1968 roku) oraz kondolencje skierowane do jego żony, Anny, m.in. od Franciszka Szymiczka, przewodniczącego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Katowicach.

Dokumenty związane z Władysławem Borthem to kolekcja nadzwyczaj interesująca. Zgromadzone tu pisma dostarczają wiedzy przede wszystkim na temat różnych aspektów organizacji życia na Śląsku w okresie plebiscytu i III powstania.

Kolejną ważną częścią spuścizny Jana Helika jest zbiór dotyczący ks. Władysława Roboty (1872–1939) – proboszcza parafii

w Gierałtowicach (w latach 1902–1939), działacza narodowego i społecznego na Górnym Śląsku⁵. Był on jednym z duchownych oddanych sprawie polskiej, odprawiał nabożeństwa w języku polskim, po polsku prowadził też korespondencję urzędową z okolicznymi parafiami, zakładał polskie związki (kościelne i świeckie), propagował język narodowy poprzez rozprowadzanie bezpłatnych elementarzy i dzieł polskiej literatury, uczestniczył też czynnie w życiu politycznym Górnego Śląska. To sprawiło, że stał się obiektem prześladowań, a w 1919 roku był aresztowany przez Grenzschutz.

Ks. Robota był aktywny również w okresie międzywojennym. Działał w wielu organizacjach, był honorowym prezesem Związku Akademików Górnoślązaków. Po utworzeniu Administracji Apostolskiej został konsultorem, a następnie radcą duchownym, wicedziekanem dekanatu dębieńskiego i sędzią prosynodalnym. Dzięki jego staraniom w Gierałtowicach wybudowano okazały kościół pw. św. Katarzyny. 8 września 1939 roku został uprowadzony z plebanii przez bojówkę SA i wraz z czternastoma innymi Polakami zamordowany w lesie pod Pilichowicami.

Materiały rękopiśmienne Biblioteki Śląskiej związane z ks. Władysławem Robotą to bruliony jego listów do różnych adresatów oraz korespondencja kierowana do niego i do Zarządu Kościelnego w Gierałtowicach przez osoby prywatne i instytucje (sygn. R 5352 III). Najstarsze spośród nich to pismo Konstantego Wolnego z 19 sierpnia 1909 roku, a także list ks. Roboty do ostatniego właściciela Przyszowic Franza von Raczka (1864–1927) z 2 grudnia 1909 roku oraz odpowiedź von Raczka z dnia następnego. Ciekawym dokumentem jest brulion listu ks. Roboty do Wojciecha Korfantego z 20 stycznia 1918 roku:

⁵ L. Smółka, *Robota Władysław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXI/2, z. 129, s. 335–336.

Gieraltowicz d. 20 I 1918

Kr. Gleiwitz

Kochany Korfanty!

Jak się z gazet dowiaduję, miał mnie p. v. Schleinitz, dawniejszy dyrektor prochowni w Krywałdzie, na myśli, czyniąc zarzuty, że robotnikom zakazał po niemiecku pozdrawiać i że zniósł nabożeństwo niemieckie w Knurówie – w komisji dla sprawy wyborczej. Ponieważ zarzuty są zupełnie bezpodstawne, proszę mi przysłać stenograficzną mowę jego, przynajmniej stenograficzną część mowy mnie się tyżące, abym mógł odpowiedzieć.

Na prośbę tę odpowiedział Korfanty dzień później, a przesłane przez niego pismo również znajduje się w zbiorze rękopisów ze spuścizny Helika. List sporządzony został na papierze firmowym z nadrukiem: „Haus der Abgeordneten”. Korfanty napisał:

Kochany Księżu Proboszczu!

Stenogramu przemówienia Schleinitza w oryginale otrzymać nie mogę bez jego zezwolenia. Korekta sprawozdania też jeszcze mych rąk nie doszła i dosyć to długo jeszcze potrwa. Z pamięci dosyć dokładnie mogę powtórzyć, co mówił.

Korfanty relacjonuje następnie przemowę byłego dyrektora prochowni, dodając, że zareagował na wysuwane przez niego bezpodstawne zarzuty:

Stanowczo zaprotestowałem, jakobyś zakazywał ludziom pozdrawiać: Niech będzie pochwalony! Chyba mogłeś im nakazać tak pozdrawiać. Drugi zarzut: Twierdził, że w kościele filialnym odbywało się niem[ieckie] nabożeństwo co 4 tygodnie i żeś je zniósł, wskutek czego on i jego urzędnicy przestali chodzić do kościoła. Zdaje mi się, że on sam jest ewangelikiem. Twierdził też, że biskup przeciwko Tobie wystąpił. Jeśli Ci o to chodzi, to napisz wyjaśnienie na moje ręce, a ja je przeczytam przed wstępem do porządku dziennego na jednym z przyszłym posiedzeń. [...]

Na odwrocie pisma znajduje się projekt odpowiedzi ks. Roboty na list Korfantego i szkic wyjaśnienia, jakie zamierzał złożyć w swojej obronie.

Kolejny list Wojciecha Korfantego do ks. Władysława Roboty pochodzi z 22 lipca 1924 roku. Poseł odnosi się w nim do

kwestii przyznawania orderów oraz wyklada swe poglądy na temat działaczy Chrześcijańskiej Demokracji:

Co do Chrześcijańskiej Demokracji i jej wybitnych działaczy, mogę tylko tyle nadmienić, że ja tych działaczy niestety w robocie nie widzę. Pracują tylko nieliczne jednostki [...] Na zawiść i zazdrość ludzką nie mam rady, różni przyjaciele pragnęliby, bym chodził boso, lub bym im się usunął, by zająć moje miejsce. Gdybym im nawet zrobił tę przyjemność, na moje miejsce by nie weszli, bo oprócz dobrych chęci na to trzeba jeszcze co innego, czego u nich trochę za mało. Swoją robotę będę robił dalej, a życzyć by tylko należało, by każdy robił dla państwa i dla stronnictwa tyle co ja, to by z nami było bardzo dobrze.

Trzeci list Korfantego napisany został w lutym 1928 roku i związany był z przeprowadzanymi wówczas wyborami parlamentarnymi. W obawie przed niszczeniem kartek wyborczych przez zwolenników sanacji poseł przesyła ich zapas, prosząc o wykorzystanie go w razie potrzeby:

Zwycięstwo sanacji, lewicy i bloku mniejszości może otworzyć na ościęż [!] bramy dla antykościelnej polityki w Polsce. [...] Wobec terrorku władz, gwałtów i przekupstwa i bandytyzmu politycznego zachodzi obawa, że w wielu miejscowościach będą sanatorzy niszczyli nasze kartki wyborcze. Dlatego pragniemy w każdej parafii stworzyć rezerwę kartek i pozwalamy sobie na ręce Czcigodnego Księdza Proboszcza przelać paczkę kartek wyborczych, które prosimy traktować jako rezerwę i w razie braku naszych kartek w parafii przez zaufane osoby doręczyć je katolickim wyborcom.

W korespondencji Władysława Roboty znajdują się ponadto materiały związane z budową kościoła w Gierałtowicach. Są to przede wszystkim: pismo Powiatowego Urzędu Budowlanego w sprawie uzupełnienia projektu budynku, pisma Polskich Kopalni Skarbowych na Górnym Śląsku (sporządzone na papierach firmowych spółki, opatrzone podpisami Juliana Zagórowskiego i Antoniego Rowińskiego), dotyczące rachunków za cegłę oraz liczne pokwitowania odbioru cegły wystawione przez cegielnię w Knurowie.

Obok źródeł mających związek z Władysławem Robotą w spuściźnie Jana Helika znajduje się również wiele materiałów odnoszących się do innych śląskich duchownych. Najważ-

niejszym z nich jest ks. Aleksander Skowroński (1863–1934) – działacz narodowy, publicysta i poeta⁶. Zachowały się bruliony (rękopisy i maszynopisy) jego listów do biskupa Georga Koppa (Ellguth – Zülz 6 XII 1912 i 24 XI 1913) oraz odpis listu G. Koppa do A. Skowrońskiego (Breslau 10 XII 1913). Do dokumentów tych dołączono odpisy (rękopis i maszynopis) rozporządzenia Georga Koppa w sprawie niemieckich kazań i nabożeństw oraz w sprawie niemieckich oddziałów przy kościelnej nauce przygotowawczej do spowiedzi (1890)⁷. Materiały te skatalogowano pod sygnaturą R 5563 III.

Inną ważną postacią, której dokumenty (sygn. R 5395 III–R 5396 III) znajdziemy w spuściźnie Helika, jest ks. Józef Bańka (1910–1983), historyk, wieloletni proboszcz parafii Opatrzności Bożej w Katowicach-Zawodziu⁸. Na zbiór ten składają się listy pisane przez ks. Bańkę do biskupa katowickiego Herberta Bednorza (1976) i do ks. Michała Lewka (1937), pisma kierowane do ks. Bańki przez wspomnianego ks. Lewka (1936) oraz przez Gerharda Zoebe (1973, 1977), a także maszynopis *Praca religijno-społeczna ks. dr. Emila Szramka na tle jego życia (1887–1942). Studium dyskusyjne*⁹. Uzupełnieniem kolekcji jest wspomnienie autorstwa Jana Helika, zatytułowane *Zmarł Ks. Doc. Dr Józef Bańka, emerytowany proboszcz parafii w Katowicach-Zawodziu*. Spośród wymienionych materiałów najciekawsza jest korespondencja pomiędzy ks. Bańką i ks. Lewkiem, dotycząca trudno-

⁶ Zob. D. Sieradzka, *Skowroński Aleksander*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXVIII/2, z. 157, s. 317–319.

⁷ Poza materiałami ze spuścizny Jana Helika Biblioteka Śląska dysponuje również źródłami związanymi z Aleksandrem Skowrońskim zakupionymi od jego siostrzenicy Agnieszki Hatlapówny w 1935 roku oraz otrzymanymi od anonimowego darczyńcy w 1978 roku. Kolekcję tę wyczerpująco omawia: W. Pawłowicz, *Spuścizna księdza Aleksandra Skowrońskiego (1863–1934) w zbiorach specjalnych Biblioteki Śląskiej*, „Książnica Śląska” 2001–2008, t. 28, s. 37–68.

⁸ Zob. J. Kiedos, *Ks. Józef Bańka*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1985, t. XVIII, s. 279–286.

⁹ Druk (inna wersja) w: „Nasza Przeszłość. Studia z Dziejów Kościoła i Kultury Katolickiej w Polsce” 1963, t. XVIII, s. 141–185 oraz H. Bednorz, J. Bańka, *Życie i działalność ks. Emila Szramka 1887–1942*, Katowice 1966.

ści finansowych związanych z wydaniem rozprawy doktorskiej ks. Bańki.

Sylwetki innych śląskich duchownych zostały przedstawione w artykułach zebranych pod sygn. R 5458 III. Są to biografie i wspomnienia zgromadzone (i w części opracowane) przez Jana Helika. Niektóre ukazały się drukiem, m.in. we „Wrocławskim Tygodniku Katolików” oraz w kalendarzu katolickim *Z tej ziemi*. Składają się na nie życiorysy takich osób, jak: Józef Gawlina, Teodor Kubina, Michał Lewek, Aleksander Skowroński i Antoni Stabik. Z duchownymi z obszaru diecezji katowickiej związana jest również korespondencja z lat 1926–1939 (sygn. R 5564 III) i 1945–2004 (sygn. R 5565 III). Znajdziemy w niej m.in. pisma: biskupa Stanisława Adamskiego do ks. Franciszka Pogrzeby (1939), biskupa Adolfa Bertrama do biskupa Arkadiusza Lisieckiego (1926), ks. Eugeniusza Brzusi do biskupa Aleksandra Lisieckiego (1926) oraz biskupa Herberta Bednorza do ks. Józefa Bańki (1975). Do korespondencji dołączono kilka okólników, w tym *Okólnik do Duchowieństwa Diecezji Śląskiej w sprawie wyborów* z 30 stycznia 1928 roku, pismo Jerzego Ziętka do duchowieństwa diecezji katowickiej w sprawie pomnika Powstańca Śląskiego (ok. 1965) oraz kopię przemówienia prymasa Stefana Wyszyńskiego nad grobem biskupa Stanisława Adamskiego.

Uzupełnieniem tych materiałów są monografie kilku śląskich parafii: Ludwika Musioła *Dzieje kościoła i parafii św. Piotra i Pawła* [w Świętochłowicach] (sygn. R 5389 III), Antoniego Szczypki *Parafia św. Augustyna w Lipinach 1945–1975* (sygn. R 5392 III), Andrzeja Ługiewicza *Monografia parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa w Świętochłowicach-Piaśnikach* (sygn. R 5390 III) oraz Augustyna Czarnynogi *Kronika Rzymsko-Katolickiej Gminy Parafialnej w Lipinach od założenia /1862/ 1872–1947* (sygn. R 5391 III). Do ostatniej z wymienionych sygnatur zostały dołączone wykazy: *Księża pochodzący z parafii lipińskiej*, *Wykaz chrztów parafii św. Augustyna*, *Statystyka parafii św. Augustyna w Lipinach od roku 1945* oraz krótki tekst Edwarda Brzozowskiego na temat tego najstarszego kościoła w Świętochłowicach.

Spuścizna Jana Helika to także bogactwo materiałów dotyczących historii Śląska. Znajdziemy tu wiele opracowań rozmaitych zagadnień z dziejów śląskiej ziemi, związanych najczęściej z okresem plebiscytu i powstań śląskich oraz okupacji hitlerowskiej (sygn. R 5568 III). Są to zarówno teksty o charakterze wspomnieniowym (np. *Wspomnienie III powstania, Zapomniane historie ludzkich dramatów – losy mieszkańców Górnego Śląska [w] latach 1939–1956*), jak i opracowania naukowe (np. artykuł *Kobieta śląska w przededniu plebiscytu i powstań śląskich*, prezentujący sylwetki kilku zapomnianych już dziś śląskich działaczek). Helik gromadził również dokumenty osobiste ludzi zasłużonych dla Śląska. Jednym z nich był Ryszard Wydra (1875–1940) – nauczyciel, działacz plebiscytowy, poseł na Sejm Śląski. Zachowała się wystawiona na jego nazwisko przepustka graniczna z 1921 roku, karta legitymacyjna wystawiona przez Komisję Międzysojuszniczą Rządzącą i Plebiscytową Górnego Śląska oraz legitymacja urzędnicza pracownika Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego z 1923 roku (sygn. R 5394 IV).

Kolejną osobą jest Józef Józwiak (1902–post 1971) – powstaniec śląski, członek założyciel i prezes Związku Weteranów Powstań Śląskich w Lipinach, członek PZPR. Związane z nim dokumenty (sygn. R 5442 III) są w większości pokłosiem jego udziału w powstaniach śląskich – są wśród nich: wypełniony maszynowo *Wniosek o nadanie orderu – odznaczenia* (z 1961 roku), zaświadczenie o czynnej służbie wojskowej Józefa Józwiaka i jego pracy jako robotnika przymusowego w Niemczech w okresie okupacji (1962) oraz zawiadomienie o wysokości renty dla weteranów powstań śląskich z podpisem Jerzego Ziętka (1968). Do materiałów tych dołączono fotokopię mianowania Józefa Józwiaka na stopień podporucznika z podpisami Wojciecha Jaruzelskiego, ministra Obrony Narodowej i Józefa Cyrankiewicza, przewodniczącego Rady Państwa (1971).

Jedną z najważniejszych działaczek na Śląsku w latach dwudziestych XX wieku była Bronisława Szymkowiak (1896–

1975)¹⁰. Pracę społeczną podjęła już we wczesnej młodości, początkowo u boku ojca Antoniego (m.in. w Towarzystwie Czytelni Ludowych, w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół” i w towarzystwach śpiewaczych). Od 1918 roku działała już samodzielnie. Przedmiotem jej troski były głównie sprawy kobiet (Szymkowiakówna udzielała się w Towarzystwie Polek, założyła również Polski Związek Służby Domowej pod wezwaniem św. Zyty, roztaczający opiekę nad polskimi służącymi), jednak zajmowała się także dziećmi (prowadząc nauczanie, chór dziecięcy) oraz w ogóle ludnością polską (kierowała ośrodkiem sanitarnym w czasie III powstania śląskiego, zajmowała się rodzinami poległych powstańców). Poza pracą społeczną z zapałem uprawiała też politykę. Wygłaszała liczne referaty i przemawiała na nielegalnych wiecach, prowadząc działalność agitacyjną na rzecz Polski. W 1922 roku Bronisława Szymkowiak została wybrana na posła na Sejm Śląski i godność tę piastowała do 1929 roku. W 1927 roku odwiedziła polskie ośrodki emigracyjne we Francji i Belgii, a dzięki jej staraniom Sejm Śląski udzielił subwencji Komitetowi Budowy Szpitala dla polskich górników i ich rodzin w miejscowości Lens we Francji. Do wybuchu II wojny światowej Szymkowiakówna prowadziła Referat Społeczny we Wspólnocie Interesów Górniczo-Hutniczych w Katowicach, udzielając się jednocześnie w wielu stowarzyszeniach (m.in. w Związku Obrony Kresów Zachodnich i w Kole Przyjaciół Harcerstwa). We wrześniu 1939 roku wraz z ojcem udała się do Krakowa, gdzie podjęła działalność konspiracyjną. W 1942 roku została aresztowana i osadzona w więzieniu przy ul. Montelupich, skąd została zwolniona w następnym roku. Po wyzwoleniu powróciła do Katowic. Tam na nowo podjęła pracę zawodową (w działach spraw socjalnych Huty „Ferrum” i Huty „Kościuszko”) oraz społeczną. Zmarła 12 czerwca 1975 roku.

Materiały związane z życiem i działalnością Bronisławy Szymkowiak zostały zgromadzone w rękopisie o sygn. R 5383 IV. Są to: życiorysy (w tym jeden z jej odręcznym podpisem),

¹⁰ Zob. A. Kornecki, *Bronisława Szymkowiak 1896–1975. Działaczka oświatowa, posłanka do Sejmu Śląskiego*, Katowice 1982.

ankieta dotycząca udziału w powstaniach śląskich, zapis przemówienia (w imieniu Towarzystwa Polek) z okazji przekazania biskupowi Augustowi Hlondowi obrazu Matki Bożej z Dzieciątkiem, tekst *Przed 40-stu laty* (wspomnienie plebiscytu na Górnym Śląsku), dyplomy (np. za pracę na odcinku wczasów dla dzieci i młodzieży w 1958 oraz 1965 roku) i korespondencja (m.in. ze Śląskim Instytutem Naukowym)¹¹.

Obok dokumentów wymienionych wyżej osób w omawianej kolekcji znajdują się również materiały dotyczące: Tytusa Jaskowskiego – powstańca śląskiego, założyciela gniazda Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Królewskiej Hucie (sygn. R 5393 III), Edwarda Brzozowskiego – prawnika, historyka, publicysty, założyciela Towarzystwa Miłośników Świętochłowic (sygn. R 5443 III) oraz Ludwika Lazara – dyrygenta chórów, m.in. Chóru Męskiego „Śląsk” w Lipinach (sygn. R 5460). Są to przede wszystkim biogramy, podkreślające wielość ich zasług dla rozwoju Śląska. Podobne opracowania znajdziemy w rękopisach o sygn. R 5456 III i R 5457 III. Zostały tu zamieszczone teksty na temat życia i działalności takich osób, jak: Emanuel Imiela, Franciszka Koraszewska, Jadwiga Markowa, Janina Omańkowska, Teresa Rymerowa, Adam Sikora czy Augustyn Świder.

Szczególnym zainteresowaniem Helika cieszyło się harcerstwo, w którym zresztą przez lata sam się udzielał. Materiały dotyczące działalności Związku Harcerstwa Polskiego na Śląsku w latach 1920–1945 zebrane zostały pod sygn. R 5459 III. Spośród nich wyróżnić należy tekst Jana Grzbieli *Harcerstwo na Śląsku – wspomnienia instruktora harcerskiego*. Jest to wyczerpujące opracowanie historii harcerstwa śląskiego od założenia organizacji, poprzez jej rozwój w dwudziestolecie międzywojennym, aż po lata II wojny światowej. Autor wspomnień, późniejszy po-

¹¹ W Bibliotece Śląskiej przechowywane są także rękopisy zakupione od Bronisławy Szymkowiak w 1971 roku, m.in.: listy i wiersze Kazimierza Ligońa, materiały dotyczące Koła Przyjaciół Harcerstwa oraz Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej, protokoły z posiedzeń posłów Bloku Narodowego do Sejmu Śląskiego w Katowicach (z odręcznymi podpisami Wojciecha Korfatego), a także protokolarz Naczelnego Zarządu Towarzystwa Polek na pow. katowicki.

seł na Sejm Polski (w okresie 1969–1972), związany był z harcerstwem niemalże przez całe swoje życie, pełniąc m.in. funkcję Komendanta Chorągwi Śląskiej.

Interesującym dokumentem, świadectwem przeżyć Polaka wcielonego przymusowo do Wehrmachtu, jest *Pamiętnik moich przeżyć wojennych podczas drugiej wojny światowej 1939 r. – 1945 r.*, napisany w 1946 roku przez żołnierza nazwiskiem Grzegorzycza (sygn. R 5567 III). Wspomnienia Grzegorzyczy obejmują okres służby w armii niemieckiej (od 1942 roku – początkowo na froncie zachodnim, a później na wschodnim), następnie niewolę rosyjską, niewolę niemiecką, ponowną służbę w Wehrmachcie, służbę w II Korpusie Polskim, pobyt w obozie repatriacyjnym i powrót do domu. Autor nie tylko relacjonuje burzliwe koleje swego losu, ale również uzewnętrznia swe uczucia. Opisy działań wojennych zostały wzbogacone przejmującymi wyznaniem o towarzyszącym żołnierzowi lęku i niepokoju, natomiast wzmianki o korespondencji od rodziny czy możliwości udania się na urlop wiążą się z doznaniem radości, chwilowego oderwania się od ponurej rzeczywistości. Grzegorzycza zwraca również uwagę na przyrodę: malownicze pejzaże Holandii zostały skontrastowane z pustymi i monotonnymi krajobrazami Rosji. Narracja prowadzona jest pięknym, literackim językiem:

Spokojne i beztrioskie życie rodzinne, które jak cichy potok wody z dnia na dzień toczyło się normalnym trybem, tak jak i całe życie gospodarcze, polityczne, kulturalno-oświatowe i inne nabrało coraz więcej cech nerwowych w pierwszych dniach sierpnia 1939 r. Po odrzuceniu przez Rząd Polski bezczelnych żądań niemieckich w stosunku do Gdańska i korytarza morskiego oraz zerwaniu przez Niemców w maju 1939 r. stosunków dyplomatycznych z Rzeczyposp[olitą] Polską, chmury na horyzoncie politycznym zaczynały się z dnia na dzień coraz więcej zgęszczać, a naprężenie osiągnęło swój punkt kulminacyjny w ostatnich dniach sierpnia 39 r. kiedy to prowokacje niemieckie w stosunku do Polaków stały się już wprost zaczepne, a naruszenie granicy polskiej przez samoloty niemieckie które się zapuszczały aż w głąb Polski wskazywało na to że Niemcy konsekwentnie dążą do wywołania starcia zbrojnego z Polską. Napad ten przyszedł też prędzej i nieoczekiwanej aniżeli się tego spodziewano gdyż już w dniu 1 września 39 Niemcy całą swoją

potęgą militarną załali Polskę niosąc swoją nienawiścią i pogardą do Polaków śmierć i spustoszenie.

Tekst jest bardzo ciekawy i z pewnością zasługuje na dokładniejsze omówienie, wykorzystanie w badaniach naukowych, a nawet wydanie drukiem.

Na koniec rozważań skoncentrujmy się na osobie Jana Helika – kolekcjonera, który wszystkie omówione materiały zgromadził i przez lata u siebie przechowywał. Urodził się 7 kwietnia 1939 roku w Lipinach jako syn Zofii i Antoniego Helików¹². Ojciec był właścicielem zakładu rzeźniczo-wędliniarskiego, matka – sprzedawczynią. Zachowały się dokumenty rodziców Jana Helika, związane z prowadzoną wytwórnią, m.in. uwierzytelniony odpis „Świadectwa na mistrza”, wystawionego na nazwisko Antoniego Helika, pisma z Izby Rzemieślniczej w Katowicach oraz dyplom nadania odznaki „wzorowego sprzedawcy III stopnia” dla Zofii Helik (sygn. R 5363 III).

Jan Helik dorastał w trudnych warunkach – jego dzieciństwo zdominowała wojna i niedostatek. Choć edukację zakończył na szkole podstawowej, to drogą samokształcenia zdobył ogromną wiedzę na temat Śląska i jego historii. W latach sześćdziesiątych powołał do życia Koło Miłośników Historii Śląska w Lipinach, był także współzałożycielem Towarzystwa Miłośników Świętochłowic. Podejmował współpracę z ludźmi nauki, organizował spotkania, odczyty, wiele też publikował (zamieścił m.in. kilka haseł w *Encyklopedii Powstań Śląskich* oraz w *Śląskim Słowniku Biograficznym*, ogłosił też ponad sto artykułów w prasie, nie tylko śląskiej). Świadectwem jego działalności są materiały zgromadzone w rękopisach o sygn. R 5360 III–R 5362 III. Są to: legitymacje (w tym legitymacja członka honorowego Polskiego Związku Chórów i Orkiestr, członka honorowego Chóru Męskiego „Śląsk” przy Domu Kultury „Grota” w Świętochłowicach, członka Stowarzyszenia „Civitas Christia-

¹² Zob. E. Brzozowski, *Jan Helik*, [w:] *Świętochłowskie pamiątki pióra*, red. E. Brzozowski i S. Wajda, Świętochłowice 1994, s. 139–140 oraz M. Piegza, *Jan Helik*, [w:] *Świętochłowice i świętochłowiczanie*, z. 8, red. M. Piegza, Świętochłowice 2012, s. 51–53.

na” oraz wyróżnienie odznaką „Zasłużony działacz kultury”), dyplomy (m.in. dyplom nadania Nagrody „Sokoli Laur im. Augustyna Świdra”), listy gratulacyjne i podziękowania (przede wszystkim za pomoc w organizacji wystaw, np. z okazji rocznicy I powstania śląskiego, za wieloletnią działalność w różnych stowarzyszeniach), a także korespondencja (wśród nadawców są: Zbyszko Bednorz, Wiesław Lesiuk, Franciszek Szymiczek, Krzysztof Witkowski i Jerzy Ziętek). Warto nadmienić, że w 1989 roku Jan Helik został laureatem Śląskiej Nagrody im. Juliusza Ligonia za „zasługi w wytrwałym poszukiwaniu i gromadzeniu dokumentacji historycznych i wielką działalność popularyzatorską”¹³.

Spuścizna Jana Helika to przebogaty zbiór opracowań i źródeł do dziejów Śląska. Zgromadzone materiały stanowią odzwierciedlenie szerokich zainteresowań ich właściciela – wielkiego miłośnika swej „małej ojczyzny”. Kolekcja ta, będąca przez lata częścią prywatnej biblioteki Helika, jest teraz cennym zbiorem w śląskiej księżnicy, gdzie zapoznać się z nią mogą ludzie nauki, studenci oraz wszyscy zainteresowani historią śląskiej ziemi.

¹³ *Śląska Nagroda im. Juliusza Ligonia 1963–1998*, oprac. T.J. Regiewicz, Bielsko-Biała 1999, s. 28. Należy dodać, że w kolekcji Helika znajdziemy też materiały związane z przyznaniem tego wyróżnienia innym osobom (sygn. R 5384 IV).

Jan Helik (fotografia ze zbiorów Biblioteki Śląskiej)

Legitymacja Władysława Bortha – przewodniczącego Sądu Polowego w okresie III powstania śląskiego

1990

No. 42. 7. 94.

1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 26

W W Maury

rolski Komisarjat Plebiscytowy

Wydział Oświatowy

Bytom, dnia 16. września 1920.

L. 12. 217/20.

Л е г и с л а ц и я .

Poświadczamy, że pan Włodzisław Kucharski
jest pracownikiem Wydziału Oświatowego Polskiego Komisarzatu Plebiscy-
towego w Bytomiu i udaje się do powiatu Katowicko-Kucharskiego
celem objęcia tamtejszej pracy oświatowej.

Stokroć
szkoły Oświatowego.

Dokumenty osobiste Władysława Bortha z podpisami Wojciecha Korfantego
i Maksymiliana Hasińskiego

Haus der Abgeordneten

Berlin SW 41, Pöschelstr. 10, 10585 Berlin

and W 46, Collyer Street 6.

Berlin 4-50. *Ecolibonema* f,
cloria 29. *Agnesia* 19188

Richard Kozy's Proseman!

[illegible]

Listy Wojciecha Korfantego do ks. Władysława Roboty

Weymouth, Kentucky

Received Jan 22 1874

Archang. Kirije Petrovna.

[illegible]

